

ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ХХ ст.

В статье анализируются теоретические подходы к понятию "переговоры" и "переговорный процесс", исследуются этапы научных разработок переговорного процесса.

The theoretical approaches concerning concept of negotiations and negotiating process are analyzed, the stages of scientific groundwork concerning the negotiating process are investigated in the article.

Теорія політичних переговорів покликана дати відповіді на такі складні питання: як вірно інтерпретувати позицію політичних партнерів у переговорному процесі, в конфліктній ситуації, як домогтися правильного розуміння ваших аргументів опонентами; яким чином прийти до загальної згоди, якщо одна сторона не поступається принципами? Теоретики різних напрямків пропонують протилежні відповіді на ці питання.

Переговори необхідні у всіх сферах суспільства, але в першу чергу в політичній. Саме переговори є потужним і основним засобом розв'язання конфліктів, спірних питань. Тому природно, що переговори стали об'єктом наукового дослідження різних дисциплін – політології, психології, соціології, права, економіки, міжнародних відносин. Спочатку в політології і міжнародних дослідженнях найінтенсивніше переговорна проблематика розробляється, мабуть, як засіб врегулювання конфліктів. Дещо пізніше, при ускладненні переговорної реальності, появі та інтенсивному використанні різносторонніх, багаторівневих і багатоаспектних переговорів інтерес дослідників все більше зосереджується і на переговорах в умовах співпраці (наприклад, при обговоренні проблем в рамках ЄС, здійсненні співпраці в рамках НАТО, вирішенні екологічних питань тощо).

Тому метою даної статті є аналіз наукових доробок з переговорної проблематики періоду другої половини ХХ ст. як найбільш складного та насиченого протилежними підходами до обраної проблеми.

Вивчення проблем переговорів стало своєрідним лакмусовим папірцем, що показує не лише науковий рівень, але стан самого суспільства, а також людини в ньому. Особливо чітко ця роль переговорів та їх аналіз проявляється в політиці. Якщо в демокра-

тичних країнах переговори торкаються всіх сфер, то в політиці тоталітарних держав вони практично відсутні, або підміняються квазіпереговорами. У нашій державі переговорна проблематика є, мабуть, однією з тих галузей, в якій якнайповніше знайшли відображення, з одного боку, тенденції політичного розвитку країни впродовж другої половини XX – початку XXI століть, з іншого – наукова думка в галузі міжнародних відносин і політології.

Перші дослідження переговорного процесу були здійсненні європейськими та американськими вченими. Так, наприклад, Д. Хелд, розглядаючи основні форми політики, наряду з конфліктом та співробітництвом, вказує й на переговори. Причому переговори є ні чим іншим, як "мостом" між конфліктом та співробітництвом. Так, переговори дозволяють вирішити конфлікти, реалізувати співробітництво, і тим самим забезпечити перехід від конфлікту до співробітництва [Цит за: 4, с. 109]. Зокрема, Р. Фішер вказав на доцільність створення ієрархії переговорів і консультацій залежно від ступеню їх важливості (від неофіційних обмінів думками між фахівцями до офіційних переговорів); спільної розробки експертами різних країн моделей ухвалення рішень; забезпечення переходу на переговорах від конфронтації до спільного аналізу проблеми [9]. Особливої уваги заслуговує робота Л. Белланже, французького вченого, який зазначає, що переговори дозволяють знаходити рішення, яке задовольняє сторони і забезпечує врегулювання для збереження або розширення своєї власної свободи [1, с. 17]. Американський політолог І. В. Зартман наполягає на тому, що під час переговорів створюється нова реальність під впливом обміну інформацією і відбувається трансформація цінностей. З ним погоджуються і К. Селлих та С. Джейн, стверджуючи, що переговори – ситуація взаємозалежностей, тому що один учасник переговорів здійснює вплив на іншого, і навпаки [7, с. 81].

У радянський період передбачалося, що при побудові соціалізму суперечності вирішуються через класову боротьбу, тобто конфлікт фактично бачився як конфлікт з нульовою сумою, який не може і не повинен бути врегульований переговорними методами. І дійсно, на практиці будь-який соціальний і політичний конфлікт у той час вирішувався, згідно з даною логікою, за допомогою силових заходів. Переговори привертати увагу саме тоді, коли на політичному рівні передбачалося вирішувати суперечки і протиріччя несиловими методами. В цілому ж

в радянських та, відповідно, сучасних українських дослідженнях з переговорів можна виділити наступні етапи:

- Поява інтересу до проблем процесу ведення переговорів і перших робіт з даної тематики (1940-ві – початок 1970-х років ХХ ст.).
- Початок розвитку вітчизняних досліджень з переговорів (середина 1970-х років – 1980-ті роки ХХ ст.).
- Розквіт досліджень з переговорів (кінець 1980-х – перша половина 1990-х років ХХ ст.) в СРСР та СНД.

Очевидно, що зазначені періоди позначаються лише умовно, базуючись на найбільш характерних роботах того або іншого часу. Чітких же кордонів, що абсолютно розділяють названі періоди, звичайно, не існує.

Радянський досвід аналізу переговорів можна охарактеризувати наступним чином. Спочатку роботи з переговорів належали історикам. Перші дослідження у цьому напрямку, в яких розглядається саме процес ведення, а не лише позиції сторін на тих або інших конкретних переговорах, обмін поступками і результати, (що є характерним для історичних досліджень), з'явилися у вітчизняній науковій літературі в 1940-ві роки і були пов'язані з інтересом до питань дипломатії. Це класичні роботи Р. Нікольсона, Е. Сатоу, Ж. Камбона, що були перекладені російською мовою, в яких переговори виступали як основний метод ведення міждержавних справ. Приблизно в цей же час в СРСР з'являються дослідження, пов'язані з вивченням особливостей ведення багатосторонніх переговорів, а також з переговорами, що проводяться в рамках міжнародних організацій. Дослідники зосереджують свою увагу на процедурних питаннях (порядок ведення багатосторонніх переговорів і конференцій, головування на них і тому подібне) [7, с. 121].

У 1950-х – на початку 1970-х років, перш за все, в рамках правових дисциплін з'явилися, хоча і в невеликій кількості, перші вітчизняні дослідження, що стосуються безпосередньо процесу ведення переговорів і здійснення посередництва. Важливим тут виявилось те, що переговори стають безпосередньо предметом вивчення, хоча в центрі їх аналізу залишаються значною мірою процедурні питання їх ведення. Інша межа даного періоду – відсутність інтересу до масштабних експериментальних підходів, що розвиваються на Заході, і математичних методів аналізу переговорів. У другій половині 1970-х років, перш за все, у зв'язку з розрядкою міжнародної напруженості, інтерес до робіт з переговорів різко зростає. У цей же період з'являється цілий ряд робіт, в яких аналізуються

західні концептуальні підходи до міжнародних відносин взагалі і, частково, до переговорів. Все це стало стимулом-реакцією для розвитку вітчизняних досліджень.

В проблемній науково-дослідницькій лабораторії під керівництвом І. Г. Тюліна формується самостійний дослідницький напрям з вивчення переговорів при фактичній підтримці вітчизняних дипломатів В. Ф. Петровського і А. Р. Ковальова. Дослідження, що проводилися в лабораторії, виявилися вкрай нетривіальними для радянської соціальної науки того періоду. По-перше, вони були орієнтовані на досить поширені тоді в США модерністські методи аналізу, по-друге, не дивлячись на значний вплив американської традиції, дослідження носили досить оригінальний характер – не копіювали західні роботи і не займалися їхньою критикою. За результатами досліджень Проблемна науково-дослідницька лабораторія випустила декілька збірок, що містять статті з переговорної проблематики [6, с. 156].

Так, науковими співробітниками В. Б. Цибульним і В. М. Сергієвим був представлений аналіз комп'ютерної моделі оцінки позицій сторін-учасниць переговорів. Ця позиція визначалася ними як система, складовими елементами якої є цілі учасників, висунуті ними пропозиції, а також оцінки цих пропозицій іншими учасниками. Дана робота отримала високу оцінку зарубіжних колег [2, с. 50].

Інший напрям досліджень, що розвивався в Проблемній науково-дослідницькій лабораторії, був пов'язаний з аналізом переговорної тактики. У переговорному процесі виділені структурні елементи, такі як засоби подачі позиції, етапи ведення переговорів, тактичні прийоми. За характером застосованих структурних елементів пропонувалося проводити моніторинг щодо ходу переговорів. Цей напрям досліджень переговорів також отримав високу оцінку зарубіжних авторів. Зокрема, американський дослідник П. Бенетт, посилаючись на роботу А. У. Загорського і М. М. Лебедевої відмітив, що в галузі дослідження тактичних прийомів радянські дослідження виявилися навіть більш передовими, ніж американські [6, с. 156]. Одночасно в Дипломатичній академії робляться спроби використання комп'ютерних технологій для дослідження переговорних процесів. В цілому ж для нечисленних вітчизняних робіт цього періоду була характерна орієнтація на впровадження математичних методів аналізу, моделювання, використання комп'ютерної техніки. У 1970-ті – на початку 1980-х років

в СРСР продовжується робота з вивчення зарубіжного досвіду аналізу переговорів, а також над проблемами, що тісно пов'язані з переговорним процесом – конфліктами і співпрацею. Крім того, проводяться дослідження з переговорів в рамках історичної науки, в яких описується досвід участі в конкретних переговорах. Підводячи підсумки перших двох періодів розвитку вітчизняних досліджень з переговорів, слід зазначити що, не дивлячись на те, що деякі вітчизняні роботи з даної тематики, отримали визнання не лише в країні, але і за кордоном, переговорна проблематика в Радянському Союзі продовжувала залишатися швидше "екзотичною" галуззю, в якій була зайнята дуже незначна кількість авторів. Особливо це контрастно виглядало в порівнянні з американським розмахом робіт з переговорів. Розвиток вітчизняних робіт з переговорів в той час стримувався цілим рядом чинників. Не було і "соціальних замовлень" від відповідних сфер практики, а значить і можливостей практичного втілення результатів аналізу. Дослідження, в кращому разі, були "багатодисциплінарними", але не міждисциплінарними. Ще одним обмежувальним моментом досліджень переговорів в СРСР була загальна марксистська орієнтація, характерна для вітчизняної науки радянського періоду. Вона виявлялася суперечливо і в міжнародній практиці, і в дослідницькій сфері. Концепція мирного співіснування країн з різним суспільним устроєм, яка панувала тоді в Радянському Союзі, робила міжнародні переговори необхідним інструментом врегулювання міжнародних суперечок. Але держава, її національний інтерес та суверенітет були ключовими поняттями, а доктрина класової боротьби на міжнародній арені розглядала переговорні домовленості як тимчасові явища. Переговори, згідно даної логіки, з точки зору історичної перспективи, по суті, виявлялися лише тактичним маневром. Дотримання такої логіки "тимчасових поступок" підірвало довіру партнерів. Поступово в Радянському Союзі ідея класової боротьби стала все більше відходити на другий план, поступаючись місцем концепції розрядки і міждержавної співпраці. Відповідно, зростав інтерес до проблем співпраці і проведення переговорів. Зрозуміло, цей процес йшов зовсім не рівно – періоди розрядки змінювалися періодами "охолодження" в стосунках Сходу і Заходу, проте, у вигляді загальної тенденції орієнтація на спільне рішення міжнародних проблем зберігалася.

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. в Радянському Союзі, а потім і в СНД ознаменувався зняттям багатьох обмежень, що існували

раніше: відходом від марксистського догматизму, виявом активної зацікавленості до західних досліджень в галузі гуманітарних наук тощо. Одночасно в теоретичному плані реалізм став частково поступатися місцем ліберальному підходові, що виразився, зокрема, в інтенсивному розвитку ідеї загальнолюдських цінностей наприкінці 80-х років XX ст. До цього слід додати бурхливий розвиток підприємництва в країні, яке немислиме без проведення переговорів. В цей же час з'являються відкриті внутрішні конфлікти на етнічному і соціальному ґрунті в країні. Вони вимагали пошуку мирних засобів їх врегулювання. У свою чергу, в міжнародній сфері новий етап відвертості і розрядки також додав імпульс розвитку досліджень з переговорів. Поява нових типів переговорів відкрила можливості для розвитку порівняльних досліджень. Компаративний метод вивчення переговорів починає активно використовуватися у вітчизняних роботах. Відносно вивчення внутрішньодержавних переговорів, мабуть, першими відреагували на запити практики ті автори, які раніше працювали у сфері міжнародних відносин, оскільки тематика переговорів була для них все ж знайомою. Знову відроджуються дослідження конкретних переговорів все більше прослідковуються спроби оптимізації переговорного процесу [5, с. 31].

Так, В. А. Кременюк писав, що більшість осіб, причетних до ведення переговорів, а також і до їх дослідження, на повній підставі відзначають, що процес переговорів виявляється дуже громіздким і тому важким. Більше того, переговорний процес починає відставати за часом від динаміки розвитку тих проблем, вирішувати які покликані переговори. І, нарешті, досягнуті угоди досить часто розглядаються практиками як незбалансовані або нестійкі. Акцент робиться на аналізі тенденцій розвитку світу, а в зв'язку з цим – на особливостях переговорів [3, с. 47]. Так, якщо раніше дипломатія і міжнародні переговори розглядалися як продовження боротьби на міжнародній арені, але не військовими, а політичними засобами, то в кінці 80-х років XX ст. відношення до переговорів змінюється. Про це пише В. Б. Луков, відзначаючи, що у минулому "переговори були частиною військової стратегії. У післявоєнний період намітилася тенденція до зростання ролі переговорів як засобу запобігання озброєним конфліктам" [Цит. за: 5, с. 30]. В той же час В. Б. Луков виділяє і ряд негативних моментів в переговорному процесі, зв'язуючи їх, в основному, з поведінкою США на міжнародній арені. До них він відносить зростаючу повільність переговорного

процесу, дискредитацію партнера як засіб тиску на нього і як спосіб зміцнення внутрішньополітичних позицій [5].

В. А. Кременюк висуває ідею формування системи переговорів, яка, на його думку, стане усе більш універсальною і об'єднає в собі формальні і неформальні процедури вирішення конфліктів. Ця система, згідно В. А. Кременюка, включає певні правила поведінки, орієнтована на ненасильство, спільний пошук рішення, співпрацю і характеризується наступним:

- система міжнародних переговорів, що виникає, наділена тенденцією відображати, і за своєю суттю і за структурою, існуючу систему сучасних конфліктів і суперечок. Вона стає усе більш універсальною, об'єднує в собі формальні і неформальні процедури вирішення конфліктів і певні правила поведінки: ненасильство, орієнтацію на спільний пошук рішення, співпрацю; вона набуває самостійності зі своїми закономірностями і правилами поведінки, утворюючи частину більш загальної системи;

- будучи частиною загальнішої системи, міжнародні переговори вносять свій вклад до таких світових процесів, як стабільність і розвиток, зменшуючи тим самим ентропію не шляхом стагнації системи, а за рахунок її ефективного функціонування, що передбачає успішне вирішення конфліктів;

- виходячи з перерахованих вище характеристик, учасники сучасних переговорів стають зацікавленими в реалізації не лише власних інтересів, але й інтересів своїх партнерів [7, с. 127].

Слід зазначити, що приблизно в цей же час і американські автори, у тому числі і на сторінках російських видань, стали висловлювати ідеї про необхідність упорядкувати переговори, що ведуться в світі, для того, щоб уникнути дублювання і паралельності. Для кінця 80-х – 90-х років ХХ ст. взагалі було характерним запрошення багатьох зарубіжних дослідників з переговорів до СРСР/України для виступу на наукових семінарах і конференціях, відвідин дослідницьких центрів. У вітчизняних виданнях друкуються статті відомих зарубіжних авторів, перш за все американських, з переговорів, серед яких особливу популярність набувають роботи Р. Фішера і У. Юрі. Аналізуючи західних науковців, вітчизняні автори все більше уваги приділяють не стільки опису окремих зарубіжних робіт з переговорів, скільки виявленню основних тенденцій розвитку наукових досліджень у цьому напрямі. Доцільно відзначити, що російські і українські дослідники активно беруть участь в міжнародних проектах з переговорів.

На початку 90-х років XX ст. проблеми переговорів СРСР і США продовжують знаходитися в центрі уваги дослідників. Проте, на відміну від минулого, коли ці переговори розглядалися крізь призму історичного знання, значимим стає теоретичний компонент самого переговорного процесу. Крім того, у зв'язку з розвитком нових інформаційних і комунікаційних технологій, з'являються і нові аспекти в дослідженні переговорів – використання цих засобів для оптимізації переговорного діалогу [2, с. 50].

Нарешті, для цього періоду важливими були ще два моменти: перший – поява вітчизняних монографій і навчальних посібників з переговорів і другий – вихід дослідницького інтересу за межі вивчення міжнародних переговорів. Видання російських та українських книг з переговорів було однією з ознак того, що дана проблематика в країні оформлюється в самостійну наукову галузь. Включення в навчальні програми окремих курсів з ведення переговорів перетворило цю сферу не лише на наукову, але і на навчальну дисципліну. Дещо пізніше курс з переговорів був включений як обов'язковий освітній стандарт України у підготовці фахівців з міжнародних відносин, політології, психології. Важливою характеристикою кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. була поява досліджень з процесу ведення переговорів в інших (неміжнародних) галузях, перш за все, в економіці. Крім того, спостерігалася спроба перенесення досліджень, які були накопичені вітчизняними авторами при вивченні міжнародних переговорів на ширшу сферу практики ведення переговорів.

Слід відмітити, що подібна практика була характерна і для інших країн, що вступили на шлях демократичних перетворень. Наприклад, в Південно-Африканській республіці також йшло "поширення" практичного досвіду і наукових розробок в тих сферах, в яких переговори були найбільш розвинені (у ПАР – це комерційні переговори), а також в тих, які лише формувалися. Для Південної Африки це була внутрішньополітична сфера [Див. детал. 8, с. 120-125].

Отже, на кінець XX ст. склалася наступна тенденція в дослідженні переговорної проблематики. Після середини 90-х років починає спостерігатися явний спад інтересу до переговорів. Причин тут декілька, як внутрішнього характеру, так і зовнішнього. Якщо говорити про зовнішні причини, то, перш за все, слід відзначити той факт, що взагалі в світі в середині 90-х років простежується деяка тенденція до скорочення публікацій з переговорів. Після розпаду

Радянського Союзу і Варшавського Договору проблема переговорів в галузі роззброєння втратила свою минулу гостроту. В той же час з'являється багато погано керованих конфліктів, у тому числі на європейській території. Все це змусило дослідників звернути свою увагу з суто переговорних проблем на питання, пов'язані із запобіганням і врегулюванням конфліктів. Багато дослідників, які вивчали переговори, почали займатися питаннями врегулювання конфліктів. Важливим чинником було і те, що переговорна проблематика в своєму "технологічному" вимірі, тобто в тому вигляді, в якому вона довгий час розвивалася в США, значною мірою вичерпала себе. Потрібні були нові ідеї та галузі аналізу. Вони пізніше з'явилися в американській і європейській науці. Іншою причиною, що спонукала дослідників різних країн зайнятися конфліктами, стала зміна специфіки самих конфліктів і, головним чином, те, що в конфліктах, що виникли після закінчення холодної війни, стали активно брати участь недержавні гравці, зокрема етнічні групи, що часто виступали за надання автономії або відокремлення. Конфлікти набули в своїй основі внутрішньодержавний характер за активного залучення держав і міжурядових організацій в процес їх врегулювання. Як наслідок, в переговорах усе більш активно стали брати участь не лише професіонали-парламентарі, як це було раніше, коли в міжнародній сфері явно переважали дипломатичні або інші міждержавні переговори, але і представники національних меншин, неурядових організацій. Це зробило використання переговорних моделей, розроблених раніше для міждержавної взаємодії, такими, що можуть застосовуватися в нових умовах, але з цілим рядом умов.

Таким чином, в середині 90-х років ХХ ст. спостерігається зростання інтересу до конфліктів, а не власне до переговорів. Переговори ж починають розглядатися більшою мірою як засіб врегулювання внутрішніх конфліктів в країні.

Література:

1. Белланже Л. Переговори. 5-е изд. / Л. Белланже; [Пер. с франц., под ред. И. В. Андреевой]. – СПб. 2002. – 128с.
2. Исраэлян В. Л., Лебедева М. М. Переговори – искусство для всех / В. Л. Исраэлян, М. М. Лебедева // Международная жизнь. – 1991. – № 11. – С. 48-55.
3. Кременюк В. А. Проблема переговоров в отношениях двух держав/В. А. Кременюк // США: экономика, политика, идеология. – 1991 – № 3. – С. 43-51.

4. Лебедева М. М., Хрусталева М. А. Основные тенденции в зарубежных исследованиях международных переговоров / М. М. Лебедева, М. А. Хрусталева // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 9. – С. 107-111.
5. Лебедева М. М. Развитие неофициального посредничества в современном мире: тенденции, проблемы, перспективы / М. М. Лебедева // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 1998. – № 3. – С. 28-35.
6. Лебедева М. М. Отечественные исследования процесса ведения переговоров: истории развития и перспективы / М. М. Лебедева // Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. – 2000. – № 1. – С. 154-165.
7. О процессе международных переговоров (опыт зарубежных исследований) / [Отв. редакторы Р. Г. Богданов, В. А. Кременюк]. – М.: ИСКАН, 1989. – 178 с.
8. де Кальер Ф. О способах ведения переговоров с государями / Ф. де Кальер. – М., 2000. – 147 с.
9. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или Переговоры без поражения [Электронный ресурс] / Р. Фишер, У. Юри // Режим доступа <http://union.kz/ru/biz/techbis/014psi/pda.shtml>

Кавалеров А. А., ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СКЛАДОВІ

В статье проанализированы характерные черты современного политического процесса, рассмотрены методологические подходы к его интерпретации. Определены особенности политического процесса в условиях переходного периода.

The article analyzes the characteristics of modern political process, methodological approaches to its interpretation. The features of the political process in a transitional period.

Політичний процес, як частина політичної реальності, інтерпретується в якості динамічних змін, постійного розвитку політичної системи. Очевидно, що він не завжди лінійний, послідовний та цілеспрямований.

Політичний процес характеризується "структурацією" (термін відомого соціолога Е. Гіденса) – тобто творенням та відтворенням